

C II 473

MIECZYSLAW SUCHOCKI

ROLA INSTYTUTU ZACHODNIEGO W ZAGOSPODAROWANIU ZIEM ZACHODNICH

I. WSTĘP

W memoriale z dn. 12 II 1945 r. złożonym prezesowi Rady Ministrów prof. Zygmunt Wojciechowski pisał:

„Troską Instytutu w bieżącej chwili jest spełnienie zadań wynikających z faktu obejmowania przez Polskę ziem odwiecznie polskich, nie przyłączonych do Polski w latach 1918/1919”¹.

Jak z tego wynika, wzięcie udziału w zakresie swoich specjalnych możliwości w zagospodarowaniu ziem powracających w granice państwa polskiego, uważał wówczas Instytut Zachodni za główne swoje zadanie. Dziś, kiedy mija piętnaście lat od chwili napisania powyżej cytowanych słów, nie od rzeczy może będzie, jeżeli pokrótce zastanowimy się, jak wywiązał się on z zadań, które wówczas sobie postawił.

Powrót Polski na Ziemię Zachodnie i Północne odbywał się w warunkach szczególnych. Jako wynik niezwykle krwawej i prowadzonej przy użyciu rozległych środków technicznych wojny, połączony on był z takimi zjawiskami, jak ogromne zniszczenia wojenne i odbywające się na szeroką skalę migracje ludności, toteż cechowała go pewna spontaniczność i niejednokrotnie daleko posunięta improwizacja w różnych poczynaniach. Chodziło więc o to, aby proces ten możliwie jak najbardziej uładzić, nadać mu charakter przedsięwzięcia planowego. Z drugiej strony chodziło o wyraźne pokazanie przesłanek historyczno-politycznych oraz przedstawienie podstaw prawnych przesunięcia się zachodniej granicy Polski na Odrę i Nysę Łużycką. Instytut Zachodni, z racji swego charakteru, chciał tutaj służyć przede wszystkim dokumentacją naukową, chciał udostępnić te zdobycze wiedzy, które dla właściwego kierowania wszystkimi dziedzinami życia społecznego na przywróconych Polsce terenach były nieodzowne, chciał odgrywać w głównej mierze rolę opiniodawczą².

¹ Patrz artykuł: M. Pollak, Instytut Zachodni, Powstanie i rozwój organizacyjny w ciągu dziesięciolecia, „Przegląd Zachodni”, 3—4/55, s. 469 oraz broszura: Instytut Zachodni w Poznaniu 1945—1960, Zarys działalności, 1960.

² Że tak pojmował Instytut Zachodni swoją rolę, o tym świadczą następujące słowa zamieszczone przez prof. Wojciechowskiego w jego memoriale: „W szczególności chodzi o: zabezpieczenie mienia kulturalnego i instytucji z nim związanych

Aby więc określić wkład, jaki wniósł Instytut Zachodni w zagospodarowanie odzyskanych przez Polskę terenów, trzeba zwrócić z jednej strony uwagę na to, w jakich rozmiarach udało mu się zmobilizować dla tego celu stojące do dyspozycji w kraju wartości naukowe, oraz na to, jakich materiałów publicystyczno-naukowych dostarczył społeczeństwu polskiemu w jego gigantycznym wysiłku tworzenia państwa w dawnych piastowskich granicach, w szczególności jaką pomoc niósł w tym zakresie ludziom, którzy na samych Ziemiach Odzyskanych z całym zapalem działali i ofiarnie pracowali. Materiały te nie mogły być jednak skierowane wyłącznie do społeczeństwa polskiego. Zagospodarowanie Ziemi Zachodnich i Północnych stało się od razu zagadnieniem o pierwszorzędym znaczeniu międzynarodowym. Chodziło więc tu także o dostarczenie materiałów publicystyczno-naukowych tym spoza społeczeństwa polskiego, którzy w ustanowieniu zachodnich granic Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej widzieli akt mądrości politycznej, jeżeli już nie sprawiedliwości dziejowej, jak i możliwie wyczerpujące opracowanie argumentów przeciwko wywodom tych, którzy od razu dawali do zrozumienia, iż gotowi są użyć wszelkich środków, aby akt ten podważyć, a którzy dziś rozbudowali swą działalność do rozmiarów wielkiej akcji rewizjonistycznej. Na przykładzie działalności Instytutu Zachodniego można więc badać problem, jaką rolę odegrać może placówka badawczo-naukowa w doniosłym procesie politycznym, gospodarczym i kulturalnym.

Tu oczywiście nie mamy zamiaru zagadnienia w takich perspektywach opracowywać. Pragniemy tylko, mówiąc o roli Instytutu Zachodniego, w piętnastolecie jego istnienia, w zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich i Północnych Polski (w piętnastolecie ich powrotu w granice państwa polskiego), przypomnieć pokrótce najważniejsze poczynania tego Instytutu tak w dziedzinie mobilizacji sił naukowych, jak i wykorzystania tych środków działania, które miał on w swej pracy do rozporządzenia.

II. MOBILIZACJA SIŁ NAUKOWYCH

Aby wykonać postawione sobie zadania, Instytut Zachodni musiał dążyć do zmobilizowania i aktywizacji w jak najszerszej mierze wszystkich stojących wówczas w kraju do dyspozycji sił naukowych i skierowania ich do aktualnych prac badawczo-naukowych. Dotyczyć to musiało tak różnorodnych dziedzin nauki, jak i osób, oraz środowisk naukowych.

i adaptację tych instytucji do celów polskich, obsadę tych instytucji fachowcami, mogącymi sprostać ciężącym na nich zadaniom, opiniodawstwo w sprawach zagadnień narodowościowych na Z. Z., opiniodawstwo w sprawach zagadnień gospodarczych na Z. Z., opiniodawstwo w sprawach demograficznych i kolonizacji na Z. Z."

Stąd też jest rzeczą charakterystyczną, że w początkowym okresie swojej działalności Instytut Zachodni zajmował się bardzo licznymi dziedzinami badań naukowych, starając się zdobyte w ten sposób rozeznanie udostępnić pilnie ich potrzebującym czynnikom prowadzącym akcję zagospodarowywania Ziemi Odzyskanych³. Świadczą o tym liczne sekcje, komisje, referaty czy studia, jakie w tym czasie w ramach Instytutu Zachodniego były organizowane⁴.

Dalszą konsekwencją prowadzonej mobilizacji sił naukowych było zgromadzenie wokół Instytutu Zachodniego licznego grona osób, przede wszystkim naukowców, które z nim współpracowały na odcinkach swych specjalności, względnie służyły mu pomocą w pracach organizacyjnych. Znalazło to swój wyraz m. in. w obszernej liście członków Instytutu Zachodniego, na których dotychczas wybranych zostało 201 osób⁵.

Siedzibą Instytutu Zachodniego był Poznań. Chodziło jednak o to, aby w pracy nad problematyką Ziemi Zachodnich utrzymać kontakt z innymi środowiskami naukowymi kraju, toteż Instytut Zachodni zorganizował swoje oddziały w Warszawie, Krakowie i Toruniu, jak również, po zespoleniu się z Instytutem Śląskim, oddział śląski w Katowicach i Wrocławiu (z którym związane były stacje naukowe w Cieplicach i Kłodzku) oraz, po zespoleniu z Instytutem Mazurskim, stację naukową w Olsztynie. Poza tym Instytut Zachodni podjął próbę zorganizowania oddziału w Szczecinie i stacji naukowej w Opolu⁶.

Te dążenia do mobilizacji polskich sił naukowych dla skierowania ich na tory współpracy w wielkiej akcji zagospodarowywania Ziemi Zachodnich jak również rozbudowa własnego warsztatu naukowego (biblioteka)⁷ oraz aparatu wydawniczego określały też wysiłki organizacyjne Instytutu Zachodniego w pierwszym okresie jego działalności⁸.

Później, kiedy nastąpiła pełna odbudowa nauki polskiej, kiedy zorganizowała się ona w nowych formach, kiedy powstały nowe ośrodki

³ W memoriale prof. Wojciechowskiego czytamy: „Dziedziny, którymi zajmuje się Instytut, są następujące: 1. Geografia, 2. Demografia, 3. Etnografia i muzealnictwo, 4. Językoznawstwo, 5. Dzieje piśmiennictwa, 6. Prehistoria, 7. Historia, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów żywienia polskiego na Z. Z., 8. Historia sztuki, 9. Historia kultury, 10. Stosunki gospodarcze”. — W późniejszej działalności ilość tych dziedzin uległa jeszcze poszerzeniu.

⁴ Patrz artykuł: M. Pollak, j. w.

⁵ Spis członków Instytutu Zachodniego zamieszczony został we wspomnianej powyżej broszurze: Instytut Zachodni w Poznaniu 1945—1960, Zarys działalności.

⁶ Patrz artykuł: M. Pollak, j. w.

⁷ Patrz artykuł: M. Walentynowicz, Biblioteka Instytutu Zachodniego, „Przegląd Zachodni”, nr 3—4/55, s. 561.

⁸ Patrz artykuł: M. Pollak, j. w.

naukowe na Ziemiach Zachodnich, Instytut Zachodni mógł przystąpić do ściślejszego sprecyzowania swej tematyki badawczej. W tym czasie jednak nastąpiło daleko idące zacieśnienie jego działalności.

Dziś Instytut realizuje program wytyczony przez Walne Zebranie w dn. 22 II 1956 r.⁹, opracowując go w swoich sekcjach i komórkach badawczych oraz usługowych¹⁰. Współpraca z innymi środowiskami i instytucjami zajmującymi się pokrewną tematyką zorganizowana została poprzez Komisję Koordynacyjną, do której weszli przedstawiciele Instytutu Zachodniego, Instytutu Śląskiego w Opolu, Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach, Instytutu Bałtyckiego, Zachodniej Agencji Prasowej i Komisji Śląskiej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. Instytut Zachodni przystąpił do organizowania swej stacji naukowej w Warszawie, jak również nawiązał bliższe stosunki z ośrodkami naukowymi Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz Czechosłowacji.

III. WYKORZYSTANIE ROZPORZĄDZALNYCH ŚRODKÓW DZIAŁANIA

Z kolei należy przypomnieć, jak Instytut Zachodni, mobilizując w najszerszym zakresie siły naukowe, wykorzystał dla włączenia się w akcję zagospodarowywania Ziemi Zachodnich te środki działania, które miał do swojej dyspozycji. Zgodnie z określeniem tych środków, jakie znajdujemy w memoriale prof. Wojciechowskiego, zajmiemy się tu zrealizowanymi przez Instytut: a) wydawnictwami książkowymi i broszurowymi, b) wydawnictwami periodycznymi (przede wszystkim „Przegląd Zachodni”), c) kursami, konferencjami, wykładami itd.¹¹.

⁹ Program ten przedstawia się następująco: „Prace naukowo-badawcze Instytutu adresowane są do społeczeństwa polskiego w kraju i zagranicą, do przyjaciół zagranicą, ze szczególnym uwzględnieniem niemieckich sił postępowych, oraz do burżuazyjnego świata umysłowego. Adresatom tym Instytut pragnie dać naukową ocenę przyczyn i skutków trwałego oparcia się Polski o Odrę i Nysę, wiążąc jednocześnie to zagadnienie z walką sił postępowych w Niemczech i z rolą NRD, jako przyszłości Niemiec. Instytut chce wreszcie dostarczyć rzetelnej i aktualnej informacji o Polsce nad Odrą i Nysą, o rozwoju NRD i sił postępowych w Niemczech, o działalności reakcji niemieckiej w przeszłości i obecnie, a szczególnie o działalności hitleryzmu, faszyzmu, militarystyki i rewizjonizmu. Na koniec Instytut pragnie stale przypominać światu o zbrodniach hitlerowskich”. Patrz broszura: Instytut Zachodni w Poznaniu 1945—1960, j. w.

¹⁰ Przedstawiają się one następująco: 1. sekcja prawa międzynarodowego; 2. sekcja badań dziejów okupacji hitlerowskiej; 3. sekcja niemieckiego prawa państwowego; 4. sekcja ekonomiczna; 5. sekcja geograficzna; 6. sekcja socjologiczna; 7. sekcja kultury; 8. sekcja historyczna; 9. sekcja bibliograficzna; 10. sekcja czechosłowacka; 11. archiwum prasowe Niemiec współczesnych; 12. archiwum prasowe Ziemi Zachodnich; 13. biblioteka.

¹¹ W memoriale prof. Wojciechowskiego czytamy: „Środkami działania Instytutu mają być publikacje książkowe i broszurowe, wykłady, konferencje z kompetent-

a) Wydawnictwa książkowe i broszurowe.

Świadomość, że możliwie jak najdokładniejsze zaznajomienie społeczeństwa naszego z całokształtem zagadnień związanych z powrotem Polski na Ziemię Zachodnie potrzebne jest do ich właściwego zagospodarowania, określała produkcję wydawniczą Instytutu Zachodniego. Toteż wydawnictwa książkowe i broszurowe Instytutu obejmują szeroki wachlarz zagadnień od geograficznych poczynając, poprzez historyczne, do międzynarodowo-prawnych i współczesnych: demograficznych, gospodarczych i kulturalnych¹².

Ustalenie granicy na Odrze i Nysie wymagało wykazania, w jakim stosunku fakt ten pozostaje do tego zespołu zjawisk, który można nazwać podstawami geograficznymi Polski. Toteż Instytut Zachodni ogłaszał prace charakteryzujące miejsce Ziemi Zachodnich w krajobrazie fizjograficznym całej Polski, Polski zaś w nowych granicach w takimże krajobrazie całej Europy. W szczególności zwrócono uwagę na Odrę, która teraz w szerokiej mierze została zespolona z terytorium państwa polskiego¹³.

We wszechstronnym zagospodarowaniu jakiegoś terenu znajomość jego przeszłości i uczuciowe powiązanie z nią, a tym samym problem ciągłości rozwoju kulturalnego odgrywa bardzo dużą rolę. Sprawą zatem niezwykle ważną było przedstawienie przeszłości Ziemi Zachodnich, i to od najdawniejszych czasów, zwłaszcza że łączyło się to z całym szeregiem kapitalnych zagadnień dziejów narodu polskiego, zwłaszcza że niemieckie koła imperialistyczne wciągały problemy te i, jak wskazują na to najnowsze publikacje przez koła te inspirowane, wciągają nadal w zakres swej rewizjonistycznej argumentacji¹⁴. Dużo więc uwagi poświęcał Instytut przesłankom historyczno-politycznym przesunięcia się granic Polski aż po rzeki: Odrę i Nysę Łużycką. Problematyka ta wiązała się z jednej strony z zagadnieniem pierwotnego zasiedlenia Ziemi Zachodnich, a więc z problematyką słowiańską, a z drugiej z zagadnieniami niemieckimi i stosunków polsko-niemieckich, rozpatrywanych w aspekcie walki o utrzy-

nymi czynnikami i referaty opracowane na życzenie władz. Instytut zamierza też wydawanie pisma periodycznego pt. „Przegląd Zachodni”.

¹² Problematyka wydawnictw Instytutu była już omawiana przy różnych okazjach, najszczegółowiej bodajże w związku z jego dziesięcioleciem w nrze 3—4/59 „Przeglądu Zachodniego”. Odsyłając więc czytelnika do zamieszczonych tam omówień i wycień publikacji instytutowych, tu będziemy się starali raczej zwrócić uwagę na wydawnictwa, które ukazały się w ostatnim pięcioleciu.

¹³ Patrz artykuł: M. Kiełczewska-Zaleska, Problematyka geograficzna w pracach Instytutu Zachodniego, „Przegląd Zachodni” 3—4/55, s. 487.

¹⁴ Patrz m. in. Das östliche Deutschland. Ein Handbuch, Herausgegeben vom Göttinger Arbeitskreis, Holzner Verlag, Würzburg. Rec. „Przegląd Zachodni” 5/1959.

manie pierwotnego polskiego terytorium państwowego na płaszczyźnie politycznej, demograficznej, gospodarczej i kulturalnej.

Jeżeli chodzi o problematykę słowianoznawczą w wydawnictwach książkowych Instytutu Zachodniego, to stała ona się tu wyrazem dążenia do pokazania odwiecznych związków historyczno-kulturalnych Ziemi Zachodnich z całym kompleksem ziem macierzystych Polski, przy czym za punkt wyjścia przyjęto tu zagadnienie pierwotnych siedzib Słowian, czyli tzw. ich praojczyzny. Przywiązując wagę do tych zagadnień, Instytut ogłosił w r. 1957 II wydanie książki J. Czekanowskiego pt. *Wstęp do historii Słowian*¹⁵.

W związku z pierwotnym roziedleniem plemion słowiańskich na terenach dorzeczy Odry i Wisły, Instytut podjął w swych wydawnictwach problematykę związaną z prapolskim zespołem plemiennym, dając obraz syntetyczny kultury, zwłaszcza materialnej, tego zespołu w czasach najdawniejszych, a także dalszego okresu jego dziejów politycznych i kulturalnych. Zainteresowanie się problematyką słowiańską sprawia, że Instytut w swych wydawnictwach nie ogranicza się tylko do prastarych ziem Polski, ale poświęca je także problemom, mającym bardziej ogólnosłowiańskie znaczenie, czego ostatnim wyrazem są wydane w r. 1959, w opracowaniu T. Lehra-Spławińskiego, *Żywoty Konstantyna i Metodego*¹⁶.

Szereg publikacji książkowych poświęcił Instytut także Czechosłowacji¹⁷.

Poza tematyką słowianoznawczą, tematyka historyczna wydawnictw książkowych Instytutu dotyczyła dziejów Niemiec i stosunków polsko-niemieckich¹⁸ oraz dziejów Ziemi Zachodnich w całości, czy też poszczególnych ich części¹⁹.

¹⁵ J. Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian, Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, archeologiczne i językowe*, wyd. II, *Prace Instytutu Zachodniego* nr 21, Poznań 1957, Instytut Zachodni.

¹⁶ T. Lehr-Spławiński, *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Biblioteka tekstów historycznych, t. 4, Poznań 1959, Instytut Zachodni.

¹⁷ Odnośnie do problematyki słowiańskiej w wydawnictwach Instytutu Zachodniego w pierwszym dziesięcioleciu jego działalności patrz artykuł: T. Lehr-Spławiński, *Słowianoznawstwo w pracach i wydawnictwach Instytutu Zachodniego w latach 1945—1954*, „Przegląd Zachodni” 3—4/1955, s. 551.

¹⁸ Jeżeli chodzi o pierwsze dziesięciolecie działalności Instytutu Zachodniego, patrz artykuł: A. J. Kamiński, *Zagadnienie niemieckie w publikacjach Instytutu Zachodniego*, „Przegląd Zachodni”, s. 531.

¹⁹ Jeżeli chodzi o pierwsze dziesięciolecie działalności Instytutu Zachodniego, patrz artykuły w „Przeglądzie Zachodnim” nr 3—4/1955: F. Ryszk a, *O pracy Oddziału Wrocławskiego Instytutu Zachodniego*, s. 506; M. Szczaniecki, *Wkład Instytutu Zachodniego w badania nad Ziemią Lubuską i jej dziejami*, s. 514; A. Wędzki, *Problematyka pomorska w pracach Instytutu Zachodniego*, s. 518.

Dziejom Niemiec Instytut Zachodni poświęcił osobne opracowania. Do tych opracowań dołączają się wydane przez Instytut w ostatnich latach prace, dotyczące najnowszych dziejów Niemiec, a mianowicie J. Pajewskiego²⁰, J. Rotockiego²¹, J. Tomali²². Również w osobnych książkach omówione zostały dzieje stosunków polsko-niemieckich w ich aspekcie politycznym oraz dzieje kolonizacji niemieckiej na wschód od Odry i procesów demograficznych przebiegających na tych ziemiach. Publikacjami rozszerzającymi naszą wiedzę w tym zakresie są wydane ostatnio przez Instytut prace B. Drewniaka²³ i B. Dopierały²⁴. Zagadnieniu wpływów kultury niemieckiej na ziemiach polskich i jej stosunku do kultury polskiej poświęcił Instytut także osobną publikację. Do tego zakresu zagadnień z nowszej historii można zaliczyć też wydaną dwa lata temu pracę J. Koraszewskiego i M. Suchockiego²⁵.

Szczególną uwagę zwrócił Instytut Zachodni na okres okupacji hitlerowskiej w Polsce. Liczne wydawnictwa z tego zakresu²⁶, jakie ukazały się w pierwszym dziesięcioleciu działalności Instytutu, zostały ostatnio uzupełnione nowymi pracami K. M. Pospieszalskiego²⁷ oraz J. Pietrzykowskiego²⁸.

Przechodząc od zagadnień historycznych, których związek z zagospodarowaniem Ziemi Zachodnich był mniej lub bardziej bezpośredni, do spraw z zagospodarowaniem tym ściślej związanych, wymienić należy najpierw prace Instytutu z zakresu prawa międzynarodowego. Kiedy

²⁰ J. Pajewski, *Mitteleuropa, Studium z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie I wojny światowej*. Prace Instytutu Zachodniego nr 27, Poznań 1959, s. 445.

²¹ Z. Rotocki, *Odrodzenie sił zbrojnych w NRF*. Prace Instytutu Zachodniego nr 28, Poznań 1959, s. 283.

²² J. Tomala, *Tempo rozwoju produkcji przemysłowej w Niemieckiej Republice Demokratycznej*. Prace Instytutu Zachodniego nr 20, Poznań 1957, s. 194.

²³ B. Drewniak, *Robotnicy sezonowi na Pomorzu Zachodnim (1890—1918)*. Prace Instytutu Zachodniego nr 29, Poznań 1959, s. 400.

²⁴ B. Dopierała, *Ekonomiczne i demograficzne problemy Pomorza Zachodniego w świetle niemieckich materiałów źródłowych z lat 1926—1932, Materiały do dziejów nowożytnych Ziemi Zachodnich, t. IV, Poznań 1959, s. LVI+275.*

²⁵ J. Koraszewski i M. Suchocki, *Rola twórczości Adama Mickiewicza w rozbudzeniu i utrzymaniu polskości na Śląsku*. Prace Instytutu Zachodniego nr 23, Poznań 1957, s. 301.

²⁶ K. M. Pospieszalski, *Dzieje okupacji hitlerowskiej w pracy Instytutu Zachodniego, „Przegląd Zachodni” 3—4/55, s. 543.*

²⁷ K. M. Pospieszalski, *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce, „Generalna Gubernia”, Documenta Occupationis t. VI, cz. II, Poznań 1957, s. 652+1 oraz K. M. Pospieszalski, *Sprawa 58 000 „Volksdeutschów”, Documenta Occupationis t. VII, Poznań 1959, s. 220.**

²⁸ J. Pietrzykowski, *Hitlerowcy w Częstochowie w latach 1939—1945. Badania nad okupacją niemiecką w Polsce, t. VI, Poznań 1959, s. 263.*

Polska wracała na swe Ziemie Zachodnie i Północne, ważnym czynnikiem było uświadomienie sobie podstaw prawnych, na jakich się to dokonywało, jak również przeciwstawienie się wywodom tych, którzy od tej strony próbowali podważyć prowadzoną przez nią akcję integracyjną. Toteż Instytut Zachodni przystąpił od razu do prac badawczo-dokumentacyjnych w tej dziedzinie. W zakresie wydawnictw książkowych wyrazem tych badań była ogłoszona w r. 1947 praca A. Klafkowskiego, Podstawy prawne granicy Odra-Nisa na tle umów Jałtańskiej i Poczdamskiej. Ostatnie lata działalności Instytutu przyniosły nową pozycję książkową z zakresu tej tematyki, a mianowicie pracę B. Wiewióry²⁹.

Duży wkład wniósł też Instytut w pierwszych latach swej działalności w zagospodarowanie Ziemi Zachodnich w dziedzinie repolonizacji nazw miejscowych. Znalazło to swój wyraz również w wydawnictwach Instytutu.

I wreszcie wspomnieć należy o ostatnich wydawnictwach książkowych Instytutu Zachodniego, zajmujących się powstawaniem nowego społeczeństwa polskiego na Ziemiach Zachodnich, sprawami adaptacji ludności i jej strukturą. Są to prace S. Nowakowskiego³⁰ i I. Turnau³¹.

Wydawnictwem jednak dla prac Instytutu Zachodniego najbardziej charakterystycznym jest chyba wielotomowy cykl zatytułowany: Ziemi Staropolski³². Charakterystycznym dlatego, że w nim w syntetyczny sposób został zamknięty całokształt problematyki poruszanej w innych wydawnictwach Instytutu, jak i w prowadzonych przez Instytut pracach naukowych. Cykl ten, stanowiący realizację wielkiej inicjatywy prof. Wojciechowskiego, stara się dać obszerny, panoramiczny obraz polskich Ziemi Zachodnich i Północnych w zakresie geograficznym, demograficznym, gospodarczym i kulturalnym, i to tak w aspekcie historycznym jak i aktualnym. Taka koncepcja cyklu, łącząca przeszłość z teraźniejszością i wizją przyszłości, świadczy o tym, że podjęta ona była przede wszystkim z myślą służenia społeczeństwu polskiemu w jego akcji zagospodarowywania Ziemi Zachodnich. Z chwilą ukazania się tomu V³³ i VI³⁴, cykl Zie-

²⁹ B. Wiewióra, Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego. Prace Instytutu Zachodniego nr 22, Poznań 1957, s. 230+3 mapy.

³⁰ S. Nowakowski, Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim, Ziemi Zachodnie. Studia i materiały nr 1, Poznań 1957, s. X+166.

³¹ I. Turnau, Studia nad strukturą ludnościową polskiego Wrocławia, Ziemi Zachodnie. Studia i materiały nr 2, Poznań 1960, s. VII+327.

³² Patrz artykuł: Z. Kaczmarczyk, „Ziemi Staropolski”, „Przegląd Zachodni” 3—4/55, s. 496.

³³ Górny Śląsk, praca zbiorowa pod red. K. Popiołka, M. Suchockiego, S. Wyśłoucha i S. Zajchowskiej, Ziemi Staropolski, t. V, cz. 1, s. 544, cz. 2, s. 540, Poznań 1959.

³⁴ Odbudowa Ziemi Odzyskanych, praca zbiorowa pod red. K. Piwarskiego.

mie Staropolski został zakończony. Obok niego wymienić należy inną pracę zbiorową wydaną przez Instytut Zachodni a noszącą tytuł: Polskie Ziemie Zachodnie³⁵. Praca ta ujmująca całokształt problematyki tych ziem w sposób jak najbardziej zasadniczy i zwięzły skierowana jest nie tylko do społeczeństwa polskiego, ale i do czytelnika zagranicznego, stąd jej tłumaczenia na języki obce.

b) Wydawnictwa periodyczne („Przegląd Zachodni”)

Obok wydawnictw książkowych i broszurowych wychodził przez całe minione piętnastolecie organ Instytutu Zachodniego „Przegląd Zachodni”. Przez cały ten czas ukazywał się on regularnie, a były nawet okresy, w których stanowił główny przejaw działalności Instytutu³⁶. Tak jak Instytut, starał się i „Przegląd Zachodni” dostarczyć społeczeństwu polskiemu jak najwięcej materiałów, które mogły mu być przydatne w jego akcji zagospodarowywania Ziemi Zachodnich, jak również materiałów skierowanych do czytelnika zagranicznego. Jeżeli chodzi o materiały zamieszczone w „Przeglądzie Zachodnim” w pierwszym dziesięcioleciu jego działalności, to zostały one zestawione w osobnej publikacji³⁷ oraz w artykułach sprawozdawczych³⁸.

W ostatnich czterech rocznikach „Przeglądu Zachodniego” problematyka pisma, tak jak i Instytutu Zachodniego, skoncentrowana została na zagadnieniach Ziemi Zachodnich, Niemiec i stosunków polsko-niemieckich, rozpatrywanych w perspektywie dziejów najnowszych i wydarzeń współczesnych.

Problemy związane z zagospodarowaniem Ziemi Zachodnich były w „Przeglądzie Zachodnim” zawsze omawiane. Najwymowniejszy wyraz znalazło to w dwu obszernych zeszytach, wydanych pod koniec 1954 r., w dziesięciolecie Polski Ludowej. Ostatnio zagadnienia te są w „Przeglądzie Zachodnim” stale poruszane, zwłaszcza w płaszczyźnie analiz socjo-

i S. Zajchowskiej, *Ziemia Staropolski*, t. VI, Poznań 1957, s. 432+120 stron ilustracji.

³⁵ *Polskie Ziemie Zachodnie*, autorzy: B. Gruchman, A. Klafkowski, J. Kolipiński, K. Piwarski, E. Serwański, S. Zajchowska, J. Ziółkowski. *Prace Instytutu Zachodniego* nr 26, Poznań 1959, s. 271+5 map.

³⁶ Dotychczas ukazało się 39 tomów „Przeglądu Zachodniego”, obejmujących stron druku 22 721.

³⁷ Maria Walentynowicz, Andrzej Wędzki, *Bibliografia zawartości Przeglądu Zachodniego 1945—1955*, Biblioteka „Przeglądu Zachodniego” z. 7a, Poznań 1957, s. 124.

³⁸ Cytowane powyżej artykuły zamieszczone w nrze 3—4/55 „Przeglądu Zachodniego”, a zajmujące się omawianiem poszczególnych zagadnień, wypracowanych w pierwszym dziesięcioleciu przez Instytut Zachodni, uwzględniają również materiały zamieszczone w „Przeglądzie Zachodnim”.

graficznych, przedstawiających proces adaptacji ludności na Ziemiach Zachodnich i tworzenia się tam nowego społeczeństwa. Również przedstawiane jest życie gospodarcze Ziem Zachodnich w jego geograficznym uwarunkowaniu, analizowane są plany i nakłady inwestycyjne oraz podnoszenie się stopy życiowej ludności, omawiany jest rozwój przemysłu i rolnictwa na całych Ziemiach oraz w poszczególnych ich regionach. Odnotowywane są także osiągnięcia oświatowe i kulturalne.

Przedstawiając proces zagospodarowywania Ziem Zachodnich, „Przegląd Zachodni” zwraca również uwagę na te czynniki, które temu zagospodarowaniu sprzyjają, i czynniki, które mu zagrażają. Chodzi tu o przedstawienie przyjaznego stosunku do dokonujących się na Ziemiach Zachodnich przemian — Niemieckiej Republiki Demokratycznej i nieprzyjaznego — Niemieckiej Republiki Federalnej. Stąd też oba państwa niemieckie są przedmiotem zainteresowania „Przeglądu Zachodniego”, gdzie dotyczące państw tych sprawy, zależnie od ich charakteru, rozpatrywane są z punktu widzenia prawnomiędzynarodowego, politycznego, gospodarczego oraz kulturalnego.

Mówiąc o istniejących dziś dwóch państwach niemieckich oraz o rozwijających się w naszych czasach stosunkach polsko-niemieckich, nie można pominąć najbliższego tła historycznego, na którym powstała obecna sytuacja. Toteż „Przegląd Zachodni” niemało miejsca poświęca okresowi imperialistycznemu w historii Niemiec. Stąd prace i artykuły przedstawiające rozwój stosunków wewnętrznych i politykę Niemiec w okresie bismarkowskim, wilhelmińskim, weimarskim i hitlerowskim oraz odbicie tej polityki w stosunkach polsko-niemieckich, w szczególności w takich wydarzeniach, jak Powstanie Wielkopolskie, jak polska polityka zagraniczna w okresie międzywojennym i działalność irredentystyczna mniejszości niemieckiej w Polsce, jak zbrodnie hitlerowskie itd.

Mówiąc o zagospodarowaniu Ziem Zachodnich, wspomnieć też trzeba, że Instytut Zachodni w początkach swej działalności wydawał periodyk noszący tytuł „Administracja i Samorząd na Ziemiach Odzyskanych” oraz wersję francuską („Revue Occidentale”) i angielską („Western Review”) „Przeglądu Zachodniego”.

e) Kursy, konferencje, wykłady

Instytut Zachodni pragnął oddziaływać na zagospodarowanie Ziem Zachodnich nie tylko poprzez swoje wydawnictwa książkowe i broszurowe oraz periodyczne, ale także, jak już wspominaliśmy, poprzez inne środki działania, mianowicie kursy, konferencje i wykłady. Zgodnie z tym Instytut organizował w początkowym okresie swej działalności w Osiecznej pod

Lesznem kursy dla czynnych na Ziemiach Zachodnich działaczy społeczno-oświatowych, przede wszystkim dla nauczycieli³⁹. W Osiecznej też odbywały się liczne konferencje naukowe, na których dyskutowano sposoby realizacji podejmowanych przez Instytut prac zbiorowych. Tu także odbyła się pierwsza konferencja pomiędzy grupą przedstawicieli nauki i kultury czechosłowackiej a naukowcami polskimi. Później pracownicy Instytutu Zachodniego brali udział w sesjach naukowych, wygłaszając na nich referaty i zabierając głos w dyskusjach.

Obecnie Instytut Zachodni rozbudowuje omawiane tu środki działania. Wyrazem tego była, przygotowana przez Instytut, trzydniowa polsko-czechosłowacka konferencja w Poznaniu (16—18 maja 1959 r.), poświęcona zagadnieniom rewizjonizmu niemieckiego, oraz sesja odczytowa, urządzona wspólnie z innymi instytucjami w dn. 7 X 1959 dla uczczenia 10-lecia powstania Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

IV. ZAKOŃCZENIE

Powyżej staraliśmy się pokrótce przedstawić wkład Instytutu Zachodniego w zagospodarowanie Ziemi Zachodnich, przy czym zagospodarowanie to traktowaliśmy w bardzo szerokich związkach różnego charakteru. Na omawiany wkład zaś patrzeliśmy z punktu widzenia Instytutu Zachodniego, tzn. staraliśmy się pokazać, jak Instytut zrealizował te zadania, które sam sobie postawił. Ważnym byłoby także uzyskanie oceny roli Instytutu Zachodniego w zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich ze strony tych czynników, do których akcja Instytutu była przede wszystkim, tak w kraju jak i zagranicą, skierowana. Takie przedstawienie sprawy wymagałoby napisania osobnego studium, do czego w tej chwili nie dysponujemy dostatecznym materiałem. Na jedno wszakże można tu już teraz zwrócić uwagę. Oto na pytanie, jaki jest wkład Instytutu Zachodniego w zagospodarowanie Ziemi Zachodnich, może najlepszą odpowiedź dają ci, którzy fakt zagospodarowania przez Polskę swoich Ziemi Zachodnich i Północnych chcieliby podważyć właśnie poprzez rozważania teoretyczno-naukowe. Jak już wspominaliśmy, w r. 1959 ukazała się w Niemieckiej Republice Federalnej książka, opracowana przez liczne grono autorów pt. *Das östliche Deutschland*, która sobie właśnie taki cel stawia. Książka ta została szczegółowo omówiona w „Przeglądzie Zachodnim”⁴⁰. Tu więc chcielibyśmy uwypuklić tylko jedno spostrzeżenie, które naszym zdaniem,

³⁹ Patrz: M. Pollak, Biuro Ziemi Odzyskanych w Ministerstwie Oświaty. „Przegląd Zachodni” 5/1958, s. 79.

⁴⁰ Patrz przypis 14.

musi się narzucić wszystkim jej czytelnikom: oto każde prawie wysunięte przez zachodnioniemieckich autorów twierdzenie czy teza przywodzi nam na pamięć odpowiednią pracę czy artykuł ogłoszony przez Instytut Zachodni, w których poruszone zagadnienie zostało w sposób właściwy naświetlone. W tej perspektywie rewizjonistyczne wydawnictwo zachodnioniemieckie odsłania nam nie tylko swój defensywny charakter, przedstawia nam się nie tylko jako próba podjęcia wielkiej polemiki z Instytutem Zachodnim, ale stanowi również, zważywszy jego dążenie do podważenia osiągnięć Polski w zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich, pośrednio wielkie uznanie dla wkładu, jaki Instytut w to zagospodarowanie wniósł.